TÜRK - İSLAM MEDENİYETİ
AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Yılda iki kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.

Editor / Editor in Chief
Prof. Dr. Mehmet AYDIN

Editör Yardımcıları / Associaties Editor
Doç. Dr. Dicle AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS

Yıl / Years : 8 Sayı / Number : 16
KONYA – 2013 – YAZ

ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN "HAK DİNİ KUR'AN DİLİ" TEFSİRİNDE HIRİSTİYAN MEZHEPLERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ARAS[*]

Öz

Elmalılı Hamdi Yazır, Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş en önemli simalardan birisidir. Aynı zamanda Elmalılı Hamdi Yazır, Cumhuriyet döneminin de en önde gelen tefsir yazarlarındandır.

Yönetim ve idari başarıları yanında geniş bilgi birikimi, çağa ayak uydurabilecek bir hayat felsefesine sahip oluşu, ona karşı sevgi ve saygıyı, verdiği bilgilere karşı toplumsal güveni artıran hususlardandır.

M. Hamdi Yazır, tefsir çalışmasında tabii olarak kendi bilgisini aktarırken ve yorumlarını yaparken geçmiş müfessirlerin görüş ve yorumlarından istifade etmiştir. Hıristiyan mezhepleri ile ilgili; Aryus ve Aryanizm, Makedonyus, ilk dönem Hıristiyan mezhepleri Melkitler, Yakubiler ve Nesturilerle günümüzdeki Katolik ve Protestan Kiliseleri vb konularda birçok müfessirin görüşleri ile birlikte kendisi de yorumlarda bulunmuştur.

Hak Dini Kur'an Dili adlı tefsirinde Yazır'ın Hıristiyanlıkla ilgili yorumlarında, Hıristiyan mezhebleri ile ilgili verdiği bilgilerde ve mezheplerin bir birine bakış tarzı ile görüşlerinin hem tarihi kaynaklara baktığımızda hem de Hıristiyanlıkla ilgili kaynaklarda uyumlu olmayan bağzı hususlara da rastlanılmaktadır.

Biz bu araştırmamızda Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Hıristiyanlıkla ilgili vermiş olduğu bilgilerin kaynaklarına, yapmış olduğu o yoruma nasıl ulaştığına, vermiş olduğu bilgilerin Hıristiyanlıkla ne kadar örtüştüğü hususlarına yer vermeye çalışacağız.

Anahtar kelimeler: M. Hamdi Yazır, Hıristiyan Mezhepleri, Aryanizm, Makedonyus.

The Evaluation of Elmalılı Hamdi Yazır's Opinions on Christian Denominations

Abstract

Elmalılı Hamdi Yazır is one of the most significant people grown in the last period of the Ottoman Empire. At the same time, he is the of the most important commentary author of the Koran in Republican era.

Besides his achievements in management his extensive knowledge, his philosophy of life having the ability of keeping up with the times are the issues increase the respect, love and the social confidence to him.

M. Hamdi Yazır naturally benefited from the former commentators' views and comments while he was constituting his works. He made commentaries on Christian denominations, Arius and Arianism, Macedonius, early Christian

[*] Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi.

denominations as Melkites, Jacobites, Nestorians, and the Catholic and Protestant Churches, etc.
Some of the issues which are not suitable to the Christian viewpoint and historical information are encountered about the Christian denominations and commentaries on Christianity in his works.
In this paper, we will try to give information about the sources of information that he gave, how he reached the commentary, in what extent the information given by him overlaps the Christianity.
Keywords: Hamdi Yazır, Christian denominations, Arianism, Macedonius,

1- Giriş

Elmalılı Hamdi Yazır, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde iyi yetişmiş bir ilim adamıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında I. TBMM hükümetinin aldığı bir karar sonrası Mehmet Akif'e bir meal, M. Hamdi Yazır'a da bir tefsir yazması teklif edilmiştir. Teklifi kabul eden M. Hamdi Yazır 9 ciltlik "***Hak Dini Kur'an Dili***" adlı tefsirini kaleme almıştır.

Tefsir yazmak için ciddi bir bilgi birikimi yanında konuların izahında müracaat edilecek zengin ve bir o kadar da ilmi açıdan kabul edilebilir kaynakların gerekliliği muhakkaktır. M. Hamdi Yazır, batı ve doğu felsefelerine hâkim, dini ilimlerle mücehhez, Arapça, Farsça ve Fransızcası olan ve tercümeleri bulunan bir şahıs, aynı zamanda Süleymaniye Medresesinde felsefe ve mantık dersleri vermiş, dini ilimler yanında pozitif ilimlere de vukufiyetini isbat etmiş güçlü bir şahsiyettir.

M. Hamdi Yazır'ın Tefsir çalışmasında Dinler Tarihi ile ilgili verdiği bilgilerde müracaat ettiği kaynak şahısların başında Kurtubalı İbn Hazm, Hintli Rahmetullah Efendi, Şehristani "Mezahib ve Metalib" adıyla ve "Histoire de la Philosophie" adlı eserini fransızcadan çevirdiği Fransız filozof Paul Janet gelir.

Hıristiyan mezhepleri ile ilgili olarak ta: Aryanizm, Melkitler, Yakubiler, Nesturilik, Katolik, Ortodoks, Protestanlık ve fazla ayrıntıya girmeden bunların kollarından Lutheryanizm, Kalvinizm, Anglikanizm ve Presbiteryanizm'i de isim olarak zikreder.

2- Hıristiyan Mezheplerinin Ortaya Çıkışı

Hamdi Yazır, Hıristiyan Mezheplerinin ortaya çıkış sebebi olan İsa'nın tabiatı ile ilgili olarak : *Mesih hakkında bütün Hıristiyanların inancı üç mezhebe ayrılmıştır: Bir kısımı Mesih'de ancak bir tabiat, diğer kısmı iki tabiat tasavvur ederler. Bir tabiat tasavvur edenlerin bazısı yalnız beşer demiş, diğer bazısı da yalnız Allah olduğunu iddia etmiştir. Birisine göre Mesih ilâh değil, ancak bir insandır. Diğerine göre de insan değil, ancak bir ilâhtır. Diğerleri ise Mesih'te biri Allah, biri insan iki*

tabiat var demişler ve bu beşerî oluşun küllî veya cüzî olup olmadığından da bahsetmişlerdir [1] der.

Hıristiyanlığın başlangıcından itibaren teolojik meseleler geçmiş kültürlerin, inançların ve günün siyasi yapılanmalarının tesiri altında kalmaktan kurtulamamıştır. Ortadoğu'da kavşak noktası diyebileceğimiz Kudüs, tarihin hemen her döneminde önemli bir merkez olmuştur. Roma İmparatorluğu Ortadoğu bölgesi hâkimiyetini kaybetmemek için buranın öneminin farkında olarak her durumu titizlikle inceleyip değerlendirmiş ve zaman zaman isyanlar çıkarmış olan Yahudilere karşı çok hassas davranmıştır. İlk mesajlarını Yahudilere açıklayan ve onların tepkisini çeken İsa'nın muhalifleri arasına daha sonra bölge yönetimini elinde tutan, yeni Yahudi isyanlarının çıkmasını istemeyen Roma İmparatorluğu'nun da girdiğini görmekteyiz.[2] Bir süre sonra da Yahudilerin isteği doğrultusunda Romalı yöneticiler tarafından **çarmıh** hadisesi gerçekleşmiştir.

Bölge halkı üzerinde çok ciddi tesirler bırakan bu olay sonrası geçmiş kültürel birikimler, dini bakayalar vb hususlar, İsa'nın tabiatı üzerine yeniden kurgulanmaya başlanmış ve O'nun bir insan, bir ilah veya hem insan hem ulûhiyet yönü olan bir tabiata sahip olduğu iddiaları, zaman içerisinde Hıristiyan mezheplerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

3- Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Arius hakkında söyledikleri, Aryus'un yetiştiği ortam ve Hıristiyan Tanrı anlayışına bakışı

Elmalılı M. Hamdi Yazır Maide suresi 17. ayetin tefsirinde Hıristiyan mezheplerinin ortaya çıkışı ile ilgili bu girişten sonra şöyle devam eder: *Başlangıçta İskenderiye papazlarından olup Aryan mezhebinin sahibi olan Aryos ve taraftarları gerçekten* ***muvahhid*** *(Allah'ı birleyen) idiler. Bunlar İsa (a.s.)'ın bir kelimetullah (Allah'ın kelimesi) olduğunu ve fakat Allah'ın aşağısında olup mahluk (yaratılmış) olduğunu ve Hz. İsa'nın bir ilâh değil yaratılmış olgun bir insan olduğunu benimsiyorlardı.*[3]

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde önemli teolojik tartışmalara sebep olan Arius'un görüşlerinin tartışılmasının temelinde Hıristiyan ilahiyatını oluşturan teslisin ilk iki unsuru, yani Baba Tanrı'nın ve Oğul'un (İsa) tanımlanması sorunu yatmaktadır. Arius'un temel vurgusu Baba Tanrı'nın birliği, mutlaklığı, ululuğu, yaratıcılığı, eşsizliği ve kesin yüceliği üzerinedir. Arius'a göre Oğul yaratıktır ve bu sebeple Oğul'un bir başlangıcı vardır. Baba ise ezeli ve ebedidir, başlangıcı ve sonu yoktur. Oğul Baba ile doğrudan ilişki içerisinde değildir. Çünkü doğrudan babanın bilgisine vakıf değildir ve olamaz da. Buna rağmen Oğul, mükemmel bir beşerdir. Oğul sadece Baba'yı insanlara göstermek için Baba'dan yeterli

[1] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, Sadeleştirenler:Komisyon,Feza Yay.İstanbul-1993,C.3.s:191.
[2]Aydın Mehmet:*Hıristiyan Kaynaklarına göre Hıristiyanlık*,T.Diyanet Vakfı yay.Ankara-1995,s:18.
[3] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s:191.

bilgeliği ve ışığı almıştır.[4]

İskenderiye felsefesinin hâkim olduğu ortamda yetişmiş olan Arius hiçbir zaman Hıristiyanlık'taki Teslis inancını red etmemektedir. Arius'un teslis anlayışında bir hiyerarşi vardır. Oğul'u yeryüzündeki en yüce varlık olarak atayan Baba Tanrı varlıklar zincirinin en üstündedir. O, dünyadaki her şeyi aşmıştır. Arius, Oğul'u da Tanrı olarak kabul eder. Fakat bu kabul, merkezi kilise anlayışındaki gibi, Oğul'un Baba ile **aynı cevhere (*homoousios*)** sahip olduğu anlamında değildir. O, varlık öncesi var olan (pre-existent) Logos'un Tanrı ile beraber var olduğunu fakat O'nun özünden farklı yaratılmış bir varlık olduğunu söyler. Arius, Baba Tanrı ile İsa ilişkisini **benzer cevher (*homooiousios*)** kavramı ile açıklamaya çalışır. Bu yönüyle Arius Oğul'u Baba'dan ayırmakla Tanrı'nın görünen biçimi ve insanlığın kurtarıcısı olarak İsa'nın konumunu zayıflatmıştır.[5]

Arius'un bu düşüncelerini anlamak için İskenderiye'de doğan Yeni Eflatunculuğun Tanrısal yapıya bakışını bilmek gerekir.

Plotinos (ms.204-270) Yeni Eflatunculuk akımında İskenderiye'de önde gelen bir filozoftur. Plotinos, felsefesinde, her şeyi Tanrı'dan başlayan bir sudur ile açıklamıştır. O, antik dönem filozoflarından Platon (Eflatun) (mö.427-347) gibi, maddi dünyanın, sürekli olarak değiştiği için, gerçek olamayacağını düşünür. Yalnızca değişmeyen bir şey gerçekten var olabilir. Bu değişmeyen gerçeklik, maddi dünyadan farklı ve ayrı olmalıdır. Bu varlık ise, Plotinos'a göre, Tanrı'dır. O, Tanrı hakkında, "Tanrı bu dünyadaki her şeyi aşmıştır. Tanrı bu dünyayı aştığı, maddi dünyanın ötesinde bulunduğu için, maddi, sonlu ve nihayet bölünebilir olan bir varlık değildir." der.

Plotinos Tanrı'dan BİR diye söz eder. BİR olan varlık olarak Tanrı tanımı, Tanrı'nın değişmediğini ve dolayısıyla O'nun yaratılmamış ve bölünemez olduğunu gösterir. Zira Tanrı değişse, bölünebilse ya da yaratılmış olsa, birliğini kaybeder. Plotinos'a göre, Tanrı BİR olduğu için, içinde yaşadığımız duyusal dünyadaki şeyleri yaratmış olamaz. Çünkü yaratma bir eylemdir ve her eylem bir değişme halini zorunlu kılar. Bundan dolayı, Tanrı aşkındır, O her türlü düşünce ve varlığın ötesindedir. Her şey ondan çıkmıştır. O, varlığın basamaklar zincirinde en üsttedir. O'ndan sonraki basamak Nus alanıdır. Bu alan artık Allah'ın sunduğu mutlak birlikten yoksundur. İdeler alanına çokluk girmiştir. İdeler ezeli ve ebedi değildir. Fakat bunlar aktif ve etkindir. [6]

---

[4]Komisyon; *Hıristiyanlık Tarihi*, çev: Sibel Sel-Levent Kınran, İstanbul 2004,s:167; Kaçar Turhan; *Geç Antikçağda Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul-2009,s.56-57.

[5]Aydın Mehmet; *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara-1995,s.23.Gündüz Şinasi; *Hıristiyanlık,* İsam yay. İstanbul-2004,s.33. Aykıt Dursun Ali; *İskenderiyeli Philo,* Kitabevi yay. İstanbul-2011,s.317. Kaçar Turhan; *Geç Antikçağda Hıristiyanlık*, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul-2009,s.57-59.

[6] Aster von Ernest; *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*, İm yay. İstanbul-1999,s:288-293.

* Antakya bölgesi geçmiş kültürel yapıya bağlı olarak bir süre sonra Efes Konsilinde yine İsa'nın tabiatı üzerine tartışmalar sebebiyle merkezi kiliseden Süryani Kilisesi adıyla ayrılmıştır.

Görüldüğü gibi Yeni Eflatunculuk'ta varlıklar âlemi içerisinde bir hiyerarşi olup, bunun en üstünde eşsiz ve mükemmel olan, dünyadaki her şeyi aşmış bir Tanrı, hemen altında ise O yüce Tanrı ile eş görülemeyecek, ama O'nun altında yine Tanrısal özellikleri olabilen varlıklar âlemi vardır. Plotinos'un bu düşünceleri ile Arius'un Oğul hakkında söyledikleri arasında büyük benzerlik vardır. Arius, insanların bulunduğu bu âlemdeki en mükemmel varlığın Oğul olduğunu onun Tanrı ile aynı cevherden olmadığını söylemiştir.

Hamdi Yazır'ın kullandığı Dinler Tarihi ile ilgili kaynaklardan birisi Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal'dir. Aryus ile ilgili Şehristani şöyle söyler: *Aryus, Allah'ın bir olduğunu belirtmiş, onu Baba diye isimlendirmiş, Mesih'in ise seçme sonucu Allah'ın kelimesi ve oğlu olduğunu,* ***oğulun alemin yaratılmadan önce yaratıldığını ve eşyanın yaratıcısı*** *olduğunu ileri sürdü. Keza Allah'ın yaratılmış, diğer ruhlardan daha büyük, baba ile oğul arasında vasıta olan ve ona vahiy ulaştıran bir ruhu olduğu da yine Aryus tarafından ileri sürülmüştür. Aryüs'e göre Mesih cevher, latif, ruhani, halis ve birleşmemiş ve dört tabiattan biriyle karışmamış olarak başlamış, Meryem'den alınan cisimle birleşmesiyle dört tabiata bürünmüştür.*[7]. Şehristani'nin buradaki açıklamasında dikkate değer nokta hulul veya sudurdan ziyade başlangıçta latif, ruhani, halis ve birleşmemiş yapıdaki İsa'nın Meryem'den doğan bedenle kaplanmış olması (sanki yürüyen bir Tanrı gibi) şeklindedir. Bu anlatımın kilise tarihi kaynakları ile daha uyumlu olduğu açıktır. Oysa Yazır, bu konunun anlatımında İbn Hazm'dan faydalanmıştır.

4- Roma İmparatoru I.Konstantin'in Hıristiyanlığı hakkında:

Elmalılı M. Hamdi Yazır Maide suresi 17 nci ayetin tefsirinde İmparator 1.Konstantin'in de Aryus'a inandığını ve o dönemin Antakya Patriğinin de aynı inançta bulunduğunu söyler: *Aryos Hıristiyanlığı ilk kabul eden İstanbul'un kurucusu I. Konstantinin zamanında idi. Konstantin kendisi ve birkaç halefi bu mezhepte bulunuyorlardı. Hıristiyanlığın resmen ortaya çıkmasından daha önce Antakya patriği olan Şemşat'lı Pols ve buna uyanlar da gerçekten tevhid ehli idiler. Bu zat,* (yani Antakya Patriği Pols)*'İsa (a.s.) diğer peygamberler gibi Allah'ın kulu ve resulüdür. Allah onu Meryem'in rahminde eşkalsiz yaratmıştır. Hz. İsa bir insandır, onda ilâhlık yoktur. Kelime nedir, Ruhu'l-kudüs nedir, bilmem' diyordu..*[8]

Konstantin (272-337) Balkanlarda (İlirya'da) Nis şehrinde Romalı bir generalin oğlu olarak dünyaya geldi. İmparator Diocletian Roma imparatorluğunun büyüklüğü kültürel çeşitlilik sebebiyle yönetim güçlüğünü aşmak için doğuyu kendisi, batıyı ise Maksimianus'un idaresine bırakmış kısa süre sonra da Konstantin'in babasının da bulunduğu dörtlü bir yönetimle (tetrarhi) imparatorluğu idare etmiştir. Maksimianus'un çekilmesi ve babasının ölümü sonrası 305 yılında imparatorluğun batı tarafının yönetimi Konstantin'e geçmişti. Doğu kısmının yöneticisi ise Konstantin'in kızkardeşi ile evlenen Licianus'tu. Licianus'un I.Konstantin'e yönelik bir komploya karışmasıyla(314),

---

[7] eş-Şehristani: *el-Milel ve'n-Nihal,* I-II. Beyrut 1975,s.227-228.
[8] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s:191.

iç savaş çıkmış, Konstantin Licianus'u boğdurmuş ve tüm Roma İmparatorluğunun tek lideri olmuştur.[9]

İmparator olur olmaz Konstantin'in karşısına çıkan en önemli problem Aryus'un neden olduğu tartışma olmuştur. İskenderiye bölgesi kültürel geçmişi ile uyumlu düşünceleri sebebiyle Arius'un taraftarları hızla artmış ve Roma yönetimini tedirgin edecek boyutlara da ulaşmıştır. I. Konstantin imparatorluk merkezini doğuyu elinde tutabilmek için tüm kurumları ile Konstantinopolis (İstanbul)'e taşımış ve burayı başkent ilan etmişti (330).[10] Aryus ve taraftarları meseleyi hem halk arasında hem de kilisede yayarak imparatorluğun doğusunda ciddi çalkantılara sebep olmuşlardı. Bu tür teolojik konularla ilgilenmeyen ama siyasi birliği yeni elde eden I.Konstantin bu problemi çözmek istemiş ve Kurtuba piskoposu Hosius'u görevlendirmiştir. Hosius'un çabaları boşa gidince imparator inanç birlikteliğinin siyasi bütünlüğü güçlendireceği inancıyla ve Arius'un ortaya koyduğu Tanrı anlayışındaki farklılıkları gidermek ümidiyle inanç esaslarının tartışıldığı ilk genel konsillerden olan I.İznik Konsilini Konstantinopolis'in henüz tam kurulmamış bir şehir olması sebebiyle İznik (Nicea) şehrinde gerçekleştirdi.[11] Konsil sonunda alınan kararla da Aryus ve taraftarları Roma sınırları içerisindeki çoğunluğun ve yöneticilerin inançları ile uyuşmayan görüşleri sebebiyle aforoz edilmiştir.

Görüntü itibariyle konsiller önde gelen bölge temsilcisi din adamlarının bir araya gelerek genelde inanç esaslarına dayalı tartışmaların yapıldığı toplantılar olarak anlatılsa da burada gözden kaçırılmaması gereken önemli husus tüm konsiller yönetimlerin yönlendirme ve desteği ile gerçekleşmiş ve yöneticilerin alınan dini kararlarda da müdahaleleri olmuştur.[12] Dolayısıyla 325 yılında İznik Konsilinde Aryus'un aforoz edilmesi kararında I.Konstantin'in rolü olmaması mümkün olmadığı gibi I.Konstantin'in Aryusçu olması da ihtimal dışıdır. Ayrıca Roma tarihi ile ilgili kaynaklarda, I. Konstantin'in hayatı boyunca Hıristiyan olmadığı, imparatorluk içerisindeki değişik ırkların birleşmesi için Hıristiyanlığa ve inananlarına karşı müsamahakâr davrandığı belirtilmektedir. Aynı kaynaklarda I.Konstantin'in Hıristiyan kiliselerinden vergi alınmaması gibi müsamahakâr tutumunun yanında putperest mabetlere ve yöneticilerine de aynı ayrıcalığın tanındığını görmekteyiz.[13]

5- Antakya Patriği Samsatlı Pavlos'un Hıristiyan Tanrı anlayışına bakışı:

Elmalılı Hamdi Yazır'ın yukarıda alıntısını yaptığımız Maide 17 nin tefsirinde I.Konstantin'den sonra bahsettiği bir diğer şahıs 260-272 yılları

---

[9] Akşit Oktay; *Roma İmparatorluk Tarihi*,İ.Ü.Edebiyat Fak yay. İstanbul-1985,s:495-510.

[10] Akşit Oktay; *Roma İmparatorluk Tarihi*,İ.Ü.Edebiyat Fak yay. İstanbul-1985,s:552-555.

[11] Baş Bilal:*Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu:Aryüsçülük Mezhebi*:Divan Dergisi,yıl 5,sayı9, İstanbul-2000/2, sayfa 172; Kaçar Turhan; *Geç Antikçağda Hıristiyanlık*, s.86-89.

[12] Yılmaz Ayşe, *Sosyal ve Siyasi Olayların Konsillere Tesiri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman:Ahmet Aras,Konya-2010,s.14-17.

[13] Çoban Bekir Zakir, *Geçmişten Günümüze Papalık*, İnsan yay. İstanbul-2009,s.46-50.Akşit Oktay; *Roma İmparatorluk Tarihi*,İ.Ü.Edebiyat Fak yay. İstanbul-1985,s:576.

arasında patrik olan[14] Antakya episkoposu Samsatlı (Adıyaman yakınlarında) Pavlos'tur. Hamdi Yazır, Samsatlı Pavlos'un da Aryus gibi muvahhidlerden olduğunu İsa'yı beşer olarak gördüğünü söylemektedir.

Pavlos İsa'nın ezeli ve ebedi olarak Tanrı kabul edilmesini onaylamamıştır. O, İsa'nın ilahi ve beşeri tabiatı arasındaki ilişkiyi şöyle izah eder: *Beşer olan İsa mesh edilmiştir (takdis edilmiştir). Söz takdis edilmemiştir. Nasıralı, bizim efendimiz takdis edilmiştir… Meryem Söz doğurmadı çünkü o, çağlar öncesi değildir. Meryem, Söz'ü aldı ve Söz'den daha eski değildir. Fakat o, bizim gibi bir insan doğurdu ki, o her bakımdan bizden daha iyidir, çünkü Kutsal Ruh vasıtasıyla gelen inayet ondadır.*[15]

Görüldüğü gibi Samsatlı Pavlos İsa'nın tecessüm etmiş bir Tanrı olmadığını, vahiy almış bir insan olduğunu, ancak sıradan bir insan değil üstün bir insan olduğunu söylemektedir. O, İsa doğuştan itibaren günahsızdır ve (Hamdi Yazır'ın dediği gibi '*Kutsal Ruh nedir bilmem*' demeyiş) '***Kutsal Ruh İsa'dadır***' demiştir. Samsatlı Pavlos, zaman içerisinde İsa'nın Tanrı ile birlikteliğinin geliştiğini söylerken, elli yıl sonra Aryus'un aforoz edilişinde tartışılan aynı cevher (*homoousios*) kavramına sahip çıkan ilk teologlardandır. Maalesef, altıncı yüzyılda Hıristiyan heretik (sapkın) hareketlerini anlatan Arbayalı Bardessebba, Arius ile Samsatlı Pavlos'un her ikisinin aforoz edilişlerinden ve Aryus'un hocasının Pavlos'un yanında yer alışından hareketle aynı çizgide göstermiştir.[16] Arius'un hocası Lucianus, Antakya Kilisesinde Samsatlı Pavlos'un halefidir ve Pavlos aforoz edildiği zaman Lucianus, Pavlos'a muhalefet edenlerin karşısında yer almıştır. Oysa Arius, Samsatlı Pavlos'un düşüncelerini hiçbir zeminde kabullenmemiştir. Zira İsa ile Baba ilişkisini açıklarken Samsatlı Pavlos **aynı cevher (***homoousios***)** terimini kullanmakta, Arius ise **benzer cevher (***homooiousios***)** kavramı ile açıklamaktadır. Aslında Samsatlı Pavlos'un bu açıklaması merkezi kilise anlayışına daha yakın olmasına rağmen ve elli yıl sonra İznik Konsili'nde de Ortodoks teolojisinin temeli olarak kabul edilecek olmasına rağmen dönemin Antakya bölgesi piskoposları ve yönetimi ile ters düştüğü için Antakya'da sinodlar toplanmış ve 268'de hem patriklik makamından uzaklaştırılmış hem de aforoz edilmiş, heretik sayılmıştır.[17]

6-İstanbul Patriği Makedonyus'un Hıristiyan Tanrı anlayışına bakışı:

Hamdi Yazır Maide 17 tefsirinin devamında: ..*Aynı şekilde Hıristiyanlığın resmen ortaya çıkışından sonra I. Kostantin'in oğlu II. Konstantin zamanında İstanbul patriği bulunan Makdonyos da yalnız tevhidi kabul ediyor Hz. İsa yaratılmış bir kul, bir insandır, diğer peygamberler gibi bir nebi ve Allah'ın resulüdür, İsa Ruhu'l-Kudüs ve Allah'ın bir kelimesidir, fakat Ruhu'l-Kudüs ve kelime mahlukturlar" diyordu. Bütün bu mezhepler, bir Allah tanıyor ve Hz. İsa'da yalnız bir ilâh durumu görüyorlardı ki,*

---

[14] Antakya Patriklerinin görev süreleri için bakınız: http://www.hristiyanforum.com/forum/showthread.php?t=317804

[15] Aşirov Tahir, *Biruni ve İbn Hazm'a Göre Hıristiyanlık*, Bursa 2005,Basılmamış Doktora tezi. S.157; Kaçar Turhan; *Geç Antikçağda Hıristiyanlık*, s.48.

[16] Kaçar Turhan; *Geç Antikçağda Hıristiyanlık*, s.59.

[17] Kaçar Turhan; *Geç Antikçağda Hıristiyanlık*, s.45-49.

asıl 'Apostolik' yani 'Havari mezhebi' sayılması gereken Hıristiyanlık inancının da böyle olması gerekirdi. Âyetin bu mezheplerle ilgisi yoktur. Fakat yine I. Konstantin zamanında (M.325) tarihinde İznik'te toplanan ilk konsilde (Hıristiyan ruhani meclisinde) iki bin kırksekiz piskopos toplanıp içlerinden -Aryos hariç bırakılmak ve onun aleyhinde birleşmek üzere- üçyüz onsekiz kişi seçilmiş ve bunlar İskenderiye patriğinin başkanlığı altında toplanarak Aryos'u kâfir ilan ederek ve teslis (üçlü inanç)i kabul edip ilk olarak Hıristiyanlık kanunlarını koymuşlardır. ……."Makdunyos", Aryos gibi Ruhu'l-kudüs ve kelimenin yaratılmış (mahlûk) olduğunu ve İsa'nın mahluk bir insan ve bir peygamber olduğunu açıklayarak tek tevhidi benimsemiş, II. Konstantin de bunu desteklemişti. Sonra büyük "Tedus" zamanında yüzelli piskoposun toplanmasıyla Konstantiniye'de ikinci konsilde (I.İstanbul Konsili) *bu Makdunyos ve taraftarları aforoz edilmiş ve Aryosî'lerden sonra Makdunîler de kaldırılmış mezheplerden olmuştur.*[18] demektedir.

Hıristiyan Konsilleri tarihi incelendiği zaman Tanrı anlayışındaki üçlemenin resmiyet kazanışının yukarıda belirtildiği gibi tek seferde değil, Baba ve Oğul kavramlarının 325'teki I.İznik Konsili'nde, Kutsal Ruh kavramının ise 381 yılında imparator I.Teodosius zamanında yapılan I.İstanbul Konsili'nde karara bağlandığı görülecektir.[19]

Pavlos ile başlayan ve Aryus'un ortaya çıkışına kadar üzerinde tartışılmadan kabul edilmiş olan teslis akidesinin iki unsuru, Baba ve Oğul Aryus ile tartışılınca İznik toplantısında bu husus gündeme getirilmiş ve konsilde '*Baba ile Oğul aynı cevherdendir.*' (*homoousios*) kararı alınmış ve Aryus'un aforozu ile tartışma sonlanmıştır. Fakat yaklaşık elli yıl sonra İstanbul Patriği Makedonyus Aryus'a benzer tarzda fakat bu sefer Kutsal Ruh'un Tanrılığını tartışmış, O'nun Baba ve Oğul gibi olamayacağını, sonradan Oğul tarafından yaratıldığını söylemiştir.

Şehristani de bu konuda "*Makdenyus'un iddiasına göre kadim cevher sadece iki uknumdur, bunlar baba ve oğuldur, ruh ise mahluktur*"[20] demiştir. Burada Makedonyus'un muvahhitlerden olduğunu söylemek bir yana Baba ve Oğul'un tanrılığı konusunda tereddüt etmediği açıktır. Aslında Kutsal Ruh için de Tanrı diyen Makedonyus'un aforoz sebebi O'nu ezeli ve ebedi görmeyişindendir. Makedonyus'un muvahhitlerden olduğunu, İsa'yı bir kul ve bir peygamber olarak gördüğünü yazan Hamdi Yazır bu bilgileri de İbn Hazm'ın *el-Fisal*'inden almıştır. [21]

7- Nestoryus, Nestoryanizm:

Hamdi Yazır Nesturiliğin kuruluşu ve Nestoryus hakkında şunları söyler:

---

[18] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s:191.

[19] Aydın Mehmet; *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara-1995,s.160.

[20] Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal, s.227-228.

[21] İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri, *el-Fisalu fi'l-Mileli ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*,I-III, Daru'l-Kutubu'l-ilmiye,Beyrut-1996,c.I,65; Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s: 194.

M. 428 İstanbul patriklerinden "Nestoryos" Allah Teâlâ'nın tek olup baba, oğul, Ruhu'l-kudüs, yani vücud, ilim, hayat üç esası bulunduğunu ve Ekanim-i Selase (üç asıl) Allah'ın zatı üzere ne fazla, ne de "o odur" şeklinde aynı olmadığını; ***Hz. İsa'da biri ruhanî ve ilâhî, biri de cismanî ve ilâhî iki şahsiyet bulunduğunu,*** *Meryem'den doğan ancak insan olup, ilâhın ancak ilâhdan doğduğunu; kelimenin İsa'nın cesedi ile birleşmesi Melkâniye'nin dediği gibi uyuşma ve zırhlanma suretiyle olmayıp güneşin pencereye veya bardağa doğması gibi doğmak suretiyle olduğunu kabul etmiştir. Bu şekilde Nesturiyye mezhebi kurulmuş olduğundan Efsus (Efes- Ayasluğ) şehrinde ikiyüz piskopostan ibaret üçüncü konsil toplanıp bunu aforozla lanetleyerek sürmüşler (M.431), böylece Nestûrîlik de kaldırılmış mezheplerden olmuştur.*[22]

Antakya'da bir keşiş iken 428 yılında II. Teodosius tarafından İstanbul Patrikliğine getirilen Nestoryus, İsa'da tanrısal ve insani olmak üzere iki kişiliğin bulunduğu, bunların yan yana birbirine karışmaksızın varlığını sürdürdüğünü savunmuştur. Aslında bu görüş İstanbul bölgesi anlayışı ile benzer bir yapıdaydı. Fakat Nestoryus'un muhalifi ve imparatora yakınlığı ile bilinen İskenderiyeli Cyrill, yönetimin hassasiyetini de bilerek ve kullanarak, İstanbul'un Antakya etkisine girdiğini iddia etmiştir. Cyrill, biraz kurnazca hareketle İskenderiye ekolünün temsilciliğini yaptığı monofizit[23] anlayışın kabul edildiği konsili 431 yılında imparator emri ile Efes'te gerçekleştirmiş ve Nestoryus'u patriklikten azlettirmiştir. Edessa'ya (Urfa) geçen Nestoryus fikirlerini orada açıklamıştır. 436 yılında Mısır'a sürgüne gönderilen Nestoryus bir süre sonra orada ölmüştür. Nestorius, Efes Konsilinde aforoz edilince Yazır'ın dediği gibi Nesturilik Roma topraklarından kaldırılmıştır. Fakat Nesturilik bir mezhep olarak varlığını devam ettirmiş, Irak ve İran'dan Hindistan, Çin ve Moğolistan'a kadar yayılmış, Ortaasya halklarında, Hindu ve Budist çevrelerde 15 nci yüzyıla kadar ciddi tesir bırakmıştır. Günümüzde de bölünmelerle birlikte az sayıda varlıkları devam etmektedir.

8- Monofizit ve Diyofizit anlayış, Ötükes, Yakubiler ve Melkitler:

Nestorius'la başlayan kristolojik tartışmalar, Efes ve Kadıköy'de iki konsilin gerçekleşmesine ve Hıristiyan dünyasında ilk bölünmelere sebep olmuştur. Yazır bu hususu şöyle açıklar:

Nestoriliğe karşı mücadele ederken İstanbul patriklerinden "Ötükes" tersine, Hz. İsa'da ilâhtan ibaret olmak üzere ancak bir tabiat bulunduğunu ve cesetlenmesinden itibaren ilâhın beşeri yutmuş olduğunu ve şu halde öldürme ve asmanın ilâha taalluk ettiğini iddia etmiş ve bu şekilde Frenklerin "Monofizit veya Monofizim" dedikleri "şahsî birlik" mezhebi ortaya çıkmış bulunduğundan, geçmişte anılan küçük

---

[22] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s:194.

[23] "Monofizitizm: Hıristiyan teolojisinde İsa'daki insani tabiatın ilahi tabiat içerisinde yok olduğunu ve dolayısıyla onda yalnızca bir tek ilahi tabiatın bulunduğunu savunan Kristolojik doktrin. Diyofizitizm: Hıristiyanlıkta İsa'nın şahsında birbiriyle birleşmez, ayrılmaz ve karışmaz iki ayrı tabiatın, yani tanrısal ve insani tabiatın var olduğunu savunan Kristolojik akım. Diyofizit akide Yakubi, Ermeni ve Kıptiler dışındaki diğer Hıristiyan mezheplerinin birçoğu tarafından kabul edilmiştir." Gündüz Şinasi; *Din ve İnanç Sözlüğü*, Vadi yay. İstanbul-1998.

Teodosios'un halefi Merkıyan zamanında (M.451) İstanbul'da Kadıköy'de üçyüz otuz piskoposdan ibaret dördüncü konsil Ötüken aleyhinde toplanmış, fakat bu toplantıda Yakubîler çıkıp muhalefette bulunmuş, konsilin kararını benimseyen çoğunluk mezhebine muhalifleri, Melkit adını vermişler.[24]

M.Hamdi Yazır'ın Ötükes dediği şahıs Eutycen, 380-456 yılları arasında yaşayan ve İstanbul başpiskoposu olup "***İsa'da iki ayrı tabiat değil, insani tabiatla ilahi tabiat yeni tabiatı oluşturmuştur***" düşüncesinden dolayı Nestorius'a muhalefet eden bir isimdir. Monofizit düşüncenin kabul edildiği Efes konsilinde kendini göstermiştir. Eutycen, Hiçbir zaman patriklik yapmamış olup, dönemin İstanbul patriği Ortodoks ve Katolik kiliselerinin saygı duyduğu bir aziz konumundaki Flavius (446-449 yılları arası görev yaptı) 'dur.[25] Eutycen'in İsa'da var olduğunu iddia ettiği bu yeni tabiat anlayışı aslında 431 Efes konsilinde de benimsenen monofizit düşüncenin bir uzantısıdır. Hamdi Yazır'ın buraya kadar verdiği bilgide Hıristiyanlık Tarihi bilgileri ile bir sıkıntı yoktur, fakat 451 yılında gerçekleşen Kadıköy Konsili Eutycen'e karşı toplanmamıştır.

431 yılında Efes konsilinde monofizit anlayış Cyrill'in gayretleri ile herkese haber ulaştırılmadan hileli yollarla kabul edilmiş, Roma sınırları içerisindeki piskoposların çoğunun ve yönetimin kabul edemeyeceği bir anlayış olmasına rağmen Ortadoğu coğrafyasında yer alan birçok Hıristiyan'ın da benimsediği bir düşüncedir. Fakat bu durum fazla uzun sürmemiş ve yirmi yıl sonra 451 Kadıköy konsilinde Monofizit anlayış reddedilmiş ve Diyofizit anlayış benimsenmiştir. Bu sebeple konsili gerçekleştiren patrik Flavius Katolik ve Ortodoks kiliselerinin aziz kabul ettiği bir şahıstır.

Konsil sonrası tabii olarak monofizit düşüncenin reddi, bu anlayışa sahip olanların ve de kiliselerin reddine de yol açmıştır. Antakya bölgesinde Süryani Kilisesi (Antakya Yakubi Kilisesi), İskenderiye bölgesinde Kıpti Kilisesi ve Kafkasya'da Ermeni Kilisesi Roma İmparatorluğu ve İstanbul ile bağlarını koparmış, ***Ayrılmış Doğu Kiliseleri*** olarak bugün de varlıklarını sürdürmektedir.

9- Reform, Anglikanizm, Protestanlığın çıkışı:

M.Hamdi Yazır Maide suresi ayet 17nin tefsirinde Protestanlık ile ilgili açıklamalarda da bulunmuştur:

XVI. asrın başlarında Almanya'da "Luter" adlı rahibin papalara karşı dini ve siyasi itirazlar ve neşriyatıyla başlayan ve "reform" denilen hareket ile protestanlık ortaya çıkmış … Hıristiyanlıkta "reform" denilen, dinî ve siyasî tahriklerden çıkan mezheplerin ve fırkaların tümüne Protestanlık denilir ki, bunların bir kısmı o zaman İncil ve akıl adına papaları protesto ederek Roma kilisesinden ayrılan katoliklerle kurulmuş, bir kısmı da bizzat protestan cemaatlerinin sinesinden türemiştir. Bu şekilde

[24] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s:195.
[25] İstanbul Patrikleri için : http://www.patriarchate.org/patriarchate/patriarchs

diğer hıristiyan fırkalarının toplamına eşit denecek kadar Protestan fırkaları hasıl olmuştur. Başlıcaları Luteranizm, Kalvinizm, Presbiteranizm, Angilikanizm, Anabaptizm fırkalarıdır. Angilikanizm denilen İngiltere'nin resmi mezhebi katolikliğe en yakın mezheptir. Aralarındaki başlıca fark, İngilizlerin papayı tanımayıp, kralı amir ve hakim tanımaları, papazların bekarlığının İngiltere'de yasak oluşu, İncil'in tercemesiyle ayinin İngilizce yapılması hususlarından ibarettir. Kilisenin eski durumuyla ruhânî reislerin derece sıralaması tamamen bâkidir.[26]

Protestanlık Avrupa'da 16ncı yüzyılda yaşanan dini olduğu kadar siyasi sıkıntılar sonucu ortaya çıkan sosyal bir başkaldırıdır. Katolik kilisesinin yönetimi ve yapılanması ile uygulamalarına, Papanın yanılmaz tek irade oluşuna, ibadet dilinin Latince oluşu ile sakrementler hususlarında (özellikle evlilik sakramenti) ilk başkaldırı İngiltere'de görülmüş, İngiliz milliyetçiliğine dayalı bir Hıristiyan anlayışı, Anglikan Kilisesi ortaya çıkmıştır. Almanya'da ise Luther Papaya ve otoritesine karşı çıkmış ve bölgesel yönetimlerce de himaye edilerek onun düşünceleri daha büyük kesimler tarafından destek görmüştür. M.Hamdi Yazır konuyu güzel irdelemiş ve günümüz Protestan hareketlerinden olan Anglikanizm, Luteryanizm, Kalvinizm, Presbiteryanizm ve Anabaptizm'i isim olarak zikretmiştir.

Yazır, Protestanlığın bu gelişiminde aklı ön plana çıkarışının rolü olduğunu söyler ve Protestanlığın özelliklerini İslam dünyasındaki mezheplerin kelami tartışmalarında geçen "amel imandan cüz mü değil mi?" hususunu Protestanlıkla mukayeseli olarak ele alır. Protestanlıkla ilgili sıraladığı özellikler şu şekildedir:

a- Protestan kiliseleri kurtuluş için inanmayı yeterli görürler ve amele pek önem vermezler.

b- Katoliklerdeki gibi gelenek ve konsil kararları Protestanlarda önemli değildir.

c- Papanın otoritesine karşıdırlar.

d- Protestanlar din adamlarının bekarlığını kaldırmıştır.

e- Protestan kiliselerinde İsa'nın çarmıha gerilmiş bir resminden başka şey bulundurulmaz.

f- Kilise hiyerarşisine ve sakrementlerin ikisi (Vaftiz ve Evharistiya) dışında diğerlerine karşı çıkarlar.

g- Protestanlar, günahın doğuştan ve takdirin ezelden olduğu inancını benimserler.

h- Protestanlar akla önem vermiş oldukları iddiasındadırlar.

i- Onlar ferdin akıl ve danışmasıyla inceleme ve tefsir yapılabilen İncile dayalı bir Hıristiyanlığı önemserler.[27]

---

[26] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s:196-197.
[27] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s:197.

M.Hamdi Yazır bu açıklamalardan hemen sonra Protestanlara yönelik bir eleştiride bulunmaktan kendini uzak tutamaz:

Protestanlıkta Hıristiyanlığın esasının İncil-i Şerif olması gerekirdi …. gerçekte eldeki İncillerinin ilk İznik konsiline kadar doğruluk ve sıhhatini temin edecek hiçbir ilmî vasıta yoktur. Önce bunların her biri bir zatın yazması olduğundan, nihayet bir tek kişinin haberinde sonuçlanıyordu. Eğer dört kişinin dördü de bir tabaka insanlarından olsalardı, dört İncil'in birleşmiş olduğu noktalar, dört râvînin haber vermesine dayanmış olabilirdi. Fakat bu bile henüz bir tevatür olabilmekten uzak idi….. Özetle eldeki dört İncil'in resmiyeti, yalnız İznik konsiline dayanmaktadır. Ve ondan önce bunların varlığını isbat edecek ilmi vesikalar kayıptır. …. Eldeki İnciller'in bütün resmi vesikaları "authenticite"si Hz. İsa'dan tam üç asır sonra gelen ilk konsillerin kabullerine dayanır. Şu halde ilk konsillerin tam selahiyeti teslim edilmedikçe ne eldeki İncillerin inanç dayanağı olabilecek bir kıymeti kalır, ne de Hıristiyanlığın. … ananeyi ve konsillerin selahiyetlerini inkâr eden akılların sırf o anane ile sabit olan İncil tercemelerini sıhhatli,sağlam bir inanç delili gibi ileri sürmeleri de ondan daha garip bir fikrî çelişki oluşturur.[28]

Hıristiyan kutsal metinleri zaman içerisinde ortaya çıkmış ve tedricen kabul edilmiş metinlerdir. İslam kaynaklarında Hz. İsa'nın bir peygamber olarak ifadesi hemen hemen tüm İslam âlimlerince kutsal metin İncillerin de O'nun tarafından getirilmiş metinler olması gerektiği oysa yaklaşık 3 asır sonra farklı kişilerin kaleme aldığı metinler oluşu sebebiyle kutsal kabul edilemeyeceği şeklinde bir anlayış vardır. Bunun üzerine birçok reddiye de yazılmış olup[29] M. Hamdi Yazır da bu doğrultuda eleştirilerde bulunmuştur.

Oysa araştırmamızın başından buyana izah etmeye çalıştığımız nokta İsa'nın tabiatı ile ilişkili olup, hemen hemen tüm mezhepler ve bu konudaki görüşler İsa'nın az veya çok tanrısal yönünün olduğu şeklindedir. Bu açıdan konuya yaklaşacak olunursa Hıristiyanlıkta Tanrı konumundaki bir İsa'nın vahiy alarak İncilleri getirmesi aklen mümkün olmayacağı gibi Hıristiyan anlayışı da böyledir. Ayrıca Vahiy anlayışına baktığımızda İslam'daki gibi vahiy kapısı kapanmış bir din olarak Hıristiyanlığı değerlendirmek yanlış olacaktır. Dolayısıyla 3 asır sonra da olsa İncil yazarlarına Tanrısal üçlükteki Kutsal Ruh vasıtası ile vahyin (Esin veya ilham da derler) gelmesi yine Hıristiyan anlayışına göre normal bir husustur.

Hıristiyanlığın bu bakış açıları iyi değerlendirilmeden yapılacak eleştiri veya reddiyelerin tutarlı olmadığı kanaatindeyiz.

---

[28] Yazır M. Hamdi: *Hak Dini Kur'an Dili*, C.3.s:198.

[29] Aydın Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, T.Diyanet Vakfı yay. İstanbul-2008

Sonuç:

Elmalılı M.Hamdi Yazır ***Hak Dini Kur'an Dili*** adlı yazmış olduğu tefsirde Hıristiyanlıkla ilgili verdiği bilgiler için dört kaynaktan istifade etmiştir. Bunlar: a-Hintli Rahmetullah Efendi'nin İzharu'l Hakk; b-Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal; c-Paul Janet'in Histoire de la Philosophie (Mezahib ve Metalib); d-İbn Hazm'ın el-Fisal'dir.

Hindistan'da misyonerlik yapan rahip Carl Gottlieb Pfander'in İslam'a karşı Hıristiyanlığı savunmak için yazdığı ***Mizan'ül-Hak*** adlı esere reddiye mahiyetinde Rahmetullah Efendi tarafından ***İzhar'ül-Hak*** yazılmıştır. Bir misyonerin hazırladığı eserde Hıristiyanlığın anlatımındaki üslup araştırmacıların en hassas olması gereken noktalardandır. Bir diğer kaynağın yazarı Paul Janet Paris Edebiyat Fakültesi Felsefe Profesörü olup, yazdığı eserin adı net olarak "***Felsefe Tarihi, Problemleri ve Ekoller***"dir. Şüphesiz eserde Hıristiyan felsefesi ile ilgili bilgilere de yeri geldikçe teferruatlı girilmiştir, fakat Dinler Tarihi metodu ve bilgisi ile kaleme alınmadığı açıktır. Şehristani'nin el-Milel ve'n-Nihal adlı eseri ise Yazır'ın zaman zaman müracaat ettiği fakat özellikle mezhepler konusunda kullanmadığı bir kaynaktır. O bu konuda daha çok İbn Hazm'ın el-Fisal'ini tercih etmiştir.

Burada bir hususu daha değerlendirmemiz konuya açıklık getirecektir. İslam fetihleri ile Halid b. Velid Şam vilayetini aldığında önde gelen ailelerden ve Bizans döneminde de yönetimde bulunmuş Sarcun ailesinin katkıları ile anlaşmaları hazırlamıştır. Emeviler döneminde Yezid bu aileden Yuhanna ed-Dımeşkî (650-750) ile oldukça samimi olup bölgedeki Hıristiyanlarında Yuhanna'ya saygısı vardır. Yuhanna devlet idaresinde mali işlerden sorumlu oluşu yanında Hıristiyanların temsilcisi ve onlarla ilgili hususlarda yönetimin muhatab aldığı bir şahıstır.

Yuhanna ed-Dımeşkî *De Haeresibus* "İsmaili sapkınlık " adlı on sayfayı geçmeyen bir eser yazmıştır. Eserini İslam'a reddiye şeklinde yazmıştır. O, Hıristiyanlığı cesaretle savunmuş, Müslüman yetkililer de bu tartışmaları hoşgörüyle karşılamışlardır.[30] Emeviler döneminden itibaren küçük olmasına rağmen Hıristiyan dünyasında İslam hakkında yanlış bilgilerin yayılmasına sebep olan bu eser batılılar tarafından oldukça önemsenmiştir. İbn Hazm'ın da kaynak olarak istifade ettiği bu eserde Yuhanna, Rahip Bahira hadisesini işlerken, Bahira'nın Hz. Peygamber'e tesir ettiği, bunun hadislerde de bulunduğunu iddia eder.[31] Yine eserinde İslamiyet'in Hıristiyanlık içerisindeki sapık bir mezhep olan Aryanizmin bir devamı olduğunu, Aryus ve düşüncelerinin İslam'da yaşadığını söyler.

Bu ve benzeri kaynakların yukarıda da izah etmeye çalıştığımız Aryus,

---

[30] Çubukcu İ.Agah,*Müslümanların Hıristiyanlığa Bakış Açıları*,A.Ü.İlahiyat Fak Dergisi,Ankara-1991, Sayı 32, s.225.

[31] Hıdır Özcan, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*,İnsan yay.İstanbul-2006,s.174.

Makedonyus, Samsatlı Pavlos, I.Konstantin ve Eutycen.. vb. gibi Hıristiyanlık tarihindeki önemli şahıslar ve mezhepleri ile ilgili verdiği bilgiler, günümüzdeki birçok çalışmada olduğu gibi M. Hamdi Yazır tarafından da kullanılmıştır.

Kaynaklar

Akşit Oktay; 1985, ***Roma İmparatorluk Tarihi***,İ.Ü.Edebiyat Fak yay. İstanbul.

Aster von Ernest; 1999, ***İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi***, İm yay. İstanbul.

Aşirov Tahir, 2005, ***Biruni ve İbn Hazm'a Göre Hıristiyanlık***, Bursa, Basılmamış Doktora tezi.

Aydın Mehmet; 1995, ***Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık***, T.Diyanet Vakfı yay Ankara.

Aydın Mehmet, 2008, ***Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları***, T.Diyanet Vakfı yay. İstanbul.

Aykıt Dursun Ali; 2011, ***İskenderiyeli Philo,*** Kitabevi yay. İstanbul.

Baş Bilal: 2000, ***Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi***: Divan Dergisi,yıl 5,sayı9, İstanbul.

Çoban Bekir Zakir, 2009, ***Geçmişten Günümüze Papalık***, İnsan yay. İstanbul.

Çubukcu İ.Agah, 1991, ***Müslümanların Hıristiyanlığa Bakış Açıları***, A.Ü.İlahiyat Fak. Dergisi,Ankara, Sayı 32.

eş-Şehristani: 1975, ***el-Milel ve'n-Nihal,*** I-II. Beyrut.

Gündüz Şinasi; 1998, ***Din ve İnanç Sözlüğü***, Vadi yay. İstanbul.

Gündüz Şinasi; 2004, ***Hıristiyanlık,*** İsam yay. İstanbul.

Hıdır Özcan, 2006, ***Yahudi Kültürü ve Hadisler***, İnsan yay.İstanbul.

İbn Hazm, 1996, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri, ***el-Fisalu fi'l-Mileli ve'l-Ehvai ve'n-Nihal***,I-III, Daru'l-Kutubu'l-ilmiye,Beyrut, c.I, 65;

Kaçar Turhan; 2009, ***Geç Antikçağda Hıristiyanlık***, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.

Komisyon; ***Hıristiyanlık Tarihi***, 2004, çev: Sibel Sel-Levent Kınran, Yeni Yaşam Yay.İstanbul.

Yazır M. Hamdi: 1993, ***Hak Dini Kur'an Dili***, I-IX, Sadeleştirenler: Komisyon, Feza Yay. İstanbul.

Yılmaz Ayşe, 2010, ***Sosyal ve Siyasi Olayların Konsillere Tesiri***, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman:Ahmet Aras, Konya.

İstanbul Patrikleri için :
http://www.patriarchate.org/patriarchate/patriarchs

Antakya Patriklerinin görev süreleri için bakınız:
http://www.hristiyanforum.com/forum/showthread.php?t=317804